

Pöide kiriku maalingute leiud 2012

Hilkka Hiiop, Anneli Randla

EESMÄRK JA KORRALDUS

Pöide kiriku eritingimustes (OÜ Rändmeister, 2007) on loetletud teostatavate uuringute hulgas:

Interjöörü seina- ja võlvipindade ning krohvide/viimistluste ajalooline ja tehniline uuring, vastav kaardistamine. Kooriruumi maalingute täiendav uuring ja varasema konserveerimislahenduse ekspertiis.

Käsolevas aruandes käsitletavad uuringud teostati paralleelselt krohvide kaardistamise laagriga 2012. a. augustis kolme päeva jooksul ning kooriruumi põhjaseinal lõpetati septembris ühel päeval. Töid teostasid EKA muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna õppejõud Hilkka Hiiop ja Anneli Randla ning magistrandid Johanna Lamp, Pille Vilgota, Kristina Aas, Anna-Liisa Sikk ja Mari-Liis Vaks. Põhjalikumalt tegeleti kooriruumi, pikihoone idavõlviku seinte keskosa ja tornialuse võlviku päismaalinguga. Ülejäänud osas tuginevad leiukirjeldused visuaalsele vaatlusele. Käesolevat aruannet tuleb käsitleda osana kiriku siseviimistluse uuringute dokumentatsioonist.

Tervikpildi saamiseks tuleks uuringuid kindlasti jätkata, kuid seda oleks mõistlik teha konserveerimistöode käigus. Kui kiriku sisekliima muutustest tingituna peaksid viimistluskihid niivõrd ebastabiilseks muutuma, et neid konserveerida ei õnnestu, tuleks uuringud läbi viia koheselt, et varasemad viimistluslahendused oleks võimalik vähemalt dokumenteerida.

VARASEMAD UURINGUD JA KONSERVEERIMINE

Pöide kiriku maalinguid kooriruumis on sondeerinud KAR-Grupp 1994. a. Eesmärgiks oli maalingute ulatuse tuvastamine seintel ja võlvil. Maalingute leiud on põgusalt kirjeldatud (2 lk) ja graafiliselt dokumenteeritud (13 fotot ja 1 joonis), Helve Ilves on teostanud 16 pigmendianalüüsi. Pigmendianalüüsides selgus, et maalingud on teostatud ookerpunase, kollase ookri, puusöemusta ning kriidi ja kaoliinvalgega. Kuna tegemist on kõige laiemalt levinud ja kättesaadavate pigmentidega, siis ei aita need analüüsid maalingute (ega nende erinevate kihistuste) dateerimisel ega päritolu selgitamisel.

1 Kooriruumi seinte kaardistus 1994. a. Joonis KAR-Grupp.

1995. a. KAR-Grupp avas ulatuslikult koori idaseina halvas seisukorras uusaegseid maalinguid ning konserveeris neid. Krohvi kinnitati lubimördi injekteeerimisega. Väga pudedat maalingukihti kinnitati lubjavee ja 1% Mowilithiga. Lahtised lubjakihid seoti Ledan TB-03-ga, rohevetika tõrjeks kasutati Boracol 10Rh-d. Krohvikinnitusi ja vetikatõrjet tehti osaliselt ka põhjaseinal ning võlvil. Töid teostati enne, kui kooriruum sai aknad.

Vt Pöide kiriku siseviimistluse sondeerimistöde aruanne. KAR Grupp 1994 ja Pöide kiriku kooriruumi maalingute konserveerimis-uurimistöde aruanne. KAR Grupp 1995.

MAALINGUTE KIRJELDUS

TORNIALUNE VÕLVIK

Maalingufragmendid on nähtavad kolmel keskaegsel kilpseinal (põhja-, lõuna- ja lääneseinal), võlvi servjoontel ning võlvipäises.

2 Tornialune võlvik maalingufragmentide asukohtadega. Kõik fotod Peeter Säre, kui ei ole märgitud teisiti.

„KILPKAARED“

Kilpseinte suurimad säilinud polükroomsed maalingufragmentid asuvad lääneseina põhjapoolse ja põhjaseina läänepoolse võlvikanna juures. Maalingud asuvad nn gooti krohvil ja on suure tõenäosusega selle krohvi esimene värviviimistlus. Kilpseina ülaserva on maalitud mustjas-halli joonega raamistatud punased kvaadrid, mille vuugid on markeeritud valge joonega. Kohati on värvikiht väga pastosne. Seal, kus värvikiht on pudenenud, on näha, et kvaadrite väliskontuurid on krohvi sisse pressitud.

Väikseid fragmente kvaadermaalingust leidub kõigil kolmel seinal. Sestap on põhjust arvata, et seinte kujundus oli ühesugune: nurgapiilarite talumitelt algasid kvaadrite read, mis palistasid kilpseina ülaserva.

Torni põhjaseinal esineb kohati nn gooti krohvi kahes kihis, kihtide vahel on valge lubivärviviimistlus. Sama täheldati ka pikihoone mõlema võlviku põhjaseinal.

3 Tornialuse võlviku loodenurk kilpseintele maalitud kvaadritega.

4 Maalitud kvaadrid tornivõlviku lääneseina põhjaküljel. Võlvi servjoonel on näha väheseid punase värvi katkeid.

5 Tornivõlviku lõunasein kvaadermaalingu fragmentidega.

6 Fragment maalitud kvaadrist tornivõlviku lõunaseina ülaosas. Foto Hilka Hiip.

7 Fragment tornivõlviku lõunaseina kvaadermaalingust. Foto Hilka Hiiop.

8 Tornivõlviku põhjaseina kvaadermaalingualune joonise sissepressimisjälj. Foto Hilka Hiiop.

VÕLVIPÄIS JA SERVJONED

Võlvipäises asuv maaling on tornialuse võlviku suurim säilinud polükroomne detail. Tegemist on piki servjooni võlvitippu koonduva kujundiga, mille keskosa on osaliselt hilisemate lubjakihtide alt paljandunud. Tellingu ebapiisava kõrguse tõttu ei õnnestunud seda ala korralike sondaažidega kontrollida.

9 Törnivõlviku tipus säilinud krohvi- ja värviviimistlusega ala päismaalinguga.

Võlvi tipus on krohaviga modelleeritud kergelt eenduv sõõrjas „päiskivi“ (ring on tõmmatud ette sirkliga), millest lähtuvad neli servjoont. Servjooned on kahekihilise krohaviga modelleeritud teravselgseteks.

10 Reljeefne „päiskivi“ ja teravselgsed servjooned. Maaling on paremini loetav „päiskivist“ allpool.

11 Reljeefne võlvi servjoon. Läbi hilisemate valgete lubjakihtide kumab maalitud roide piirjoon, kohati on paljandunud punast värvi.

12 Servjoone krohvi alumine kiht ettetõmmatud servjoone sihiga.

„Päiskivil“ kohati avanenud maalingukihil on näha heledal taustal punaseid ning sinakashalle fragmente. Kuna maalingut ei avatud, jäi „päiskivil“ kujutatatu praegu ebaselgeks.

13 „Päiskivi“.

Maalitud päiskivi ümbritsevad lopsakad taimemotiivid. Edelasuunas jooksva võlvi servjoonel on punasega maalitud joonisel kujutatud lehemotiiv. Maalingu lähemal vaatlemisel on näha ka märja krohvi sisse tõmmatud vabakäeline alusjoonis. Jooned on jõulised ja teravate servadega, kujundit on osaliselt töö käigus korrigeeritud. Maalingukiht ei järgi kõikjal alusjoonist, lehemotiive on kohati kavatsetust lopsakamaks maalitud.

14 „Päiskivi“ ümbritsevad taimemotiivid.

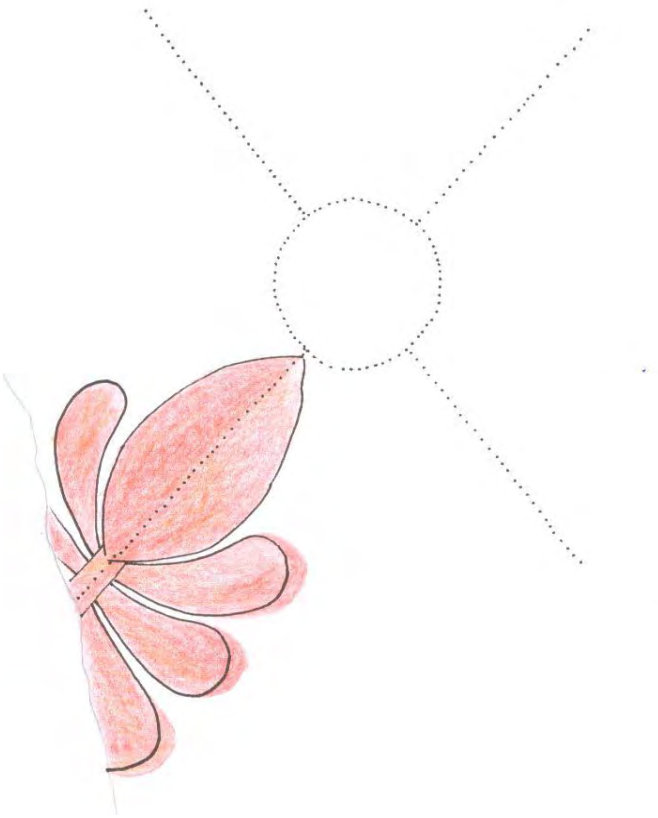

15 Detail päismaalingust vaba käega ette tõmmatud alusjoonisega.

16 Detail päismaalingust. Lehemotiivi on alusjoonisest lopsakamaks maalitud.

17 Päismaalingu osaline rekonstruktsioon. Joonis Johanna Lamp.

18 Läbi hilisemate lubjakihtide kumab taimemotiivi alusjoonis ka piki teisi servjooni.

Sama kujund kordub teistel võlvi servjoontel. Läbi lubjakihtide on alusjoonis kohati jälgitav. Samuti on siin-seal lubjakihtide alt paljandunud sarnast punast pigmenti. Suurte krohvikadude tõttu ei ole maalingu ulatus selge (nähtavas osas on kujundi diameeter ca 180 cm), võimalik, et motiivi lõpetust saaks kindlaks teha loodesuuna servjoonel, kus krohvikiht on kõige ulatuslikumalt säilinud.

Tõenäoliselt on maalitud olnud servjooned kogu võlvi ulatuses, võimalik, et kvaadritega, kuid seda ei õnnestunud kontrollida.

Tornialuse võlviku lääne- ja põhjaseina alltsoonis on juhuslikke värvikatkeid hilisematel lubjakihtidel. Nende säilivus on väga fragmentaarne, kindla kihiga ei ole neid võimalik seostada. Välistatud ei ole ka värvi tilkumine seinale.

PIKIHOONE

Terve pikihoone ulatuses tuvastati väheseid maalingufragmente kilp- ja võõndkaartel, akende raamistuses ning ulatuslikumalt võlvipäistes ja servjoontel. Sondaaž tehti põhjaseinal võõndkaare talumi tsoonis. Muus osas tuli piirduda kaugvaatlusega.

Idavõlviku põhjaseinal tehti sondaaže kinnimüüritud romaani akna piirkonnas puki kõrguses ja lõunaseinal Otto von Uexkülli epitaafi ümber.

KILPKAARED

Kilpkaartel ning vööndkaare ja võlvi vahelisel astmel on tegemist kvaadermaalinguga. Otse tellisele, ilma krohvi ja krundikihita on kantud punane värv, seinapoolses servas on kvaadrit raamistav must triip. Väheste fragmentide põhjal võib oletada, et sinne kvaadermaaling on võrreldav tornialuse võlviku kilpseinte kujundusega.

19 Pikihoone läänevõlviku põhjaseina võlvikanna ja vööndkaare sõlm.

20 Detail eelmisest. Näha on kilpkare punast kvaadermaalingut ja seda ümbritsevat musta ranti.

21 Detail üle-eelmisest. Võlvi servjoonel on kvaadermaalingu fragmendid.

22 Vööndkaare värviimistlus.

23 Kvaadermaalingu fragment pikihoone idavõlviku põhjaseina kilpkaarel.

24 Detail eelmisest. Näha on punase värvi kübemeid ja „kvaadreid“ raamustavat musta joont.

25 „Värviline“ telliseladu pikihoone idavõlviku kilpkaare tõusul. Tellised olid algselt punaseks värvitud.

VÕLVID

Sarnaselt tornialuse võlvikuga on pikihoone ida- ja länevõlvikus servjoonvõlvid, mille „päiskivid“ ja servjoonte teravad seljad on modelleeritud krohviga. Hilisemate lubjakihtide

alt on paljandunud võlvide maalitud dekoori. Servjoontele on maalitud laiad beežikaspruunid „roided“, mille „kivid“ on raamistatud hallikasmustade joontega ja eraldatud valgete „vuukidega“. Maalitud on olnud ka „päiskivid“ ja nende ümbrus. Läänevõlviku päiskivi kohta vt Eva Mölder aruannet; idavõlviku „päiskivi“ ei ole veel olnud võimalik sondeerida.

26 Pikihoone läänevõlviku võlv.

27 Läänevõlviku võlvi keskosa maalitud päiskivi katke ja teravselgseks modelleeritud servjoontega.

28 Detail eelmisest. Näha on „päiskivi“ krohvi sisse tõmmatud alusjoonist ja „roiete“ pastosseid valgeid „vuuke“.

29 Pikihoone lääneõlviku maalitud roie.

30 Detail eelmisest.

31 Pikihoone idavõlviku võlv.

Läänevõlviku põhjaakna ümber tuvastati kvaadermaaling.

IDAVÕLVIKU PÕHJASEINA KOMPOSITSIOON

Pikihoone idavõlviku põhjaseinal, kinnimüüritud romaani akna sondeerimisel 1994. a avanesid krohvil sirklijoonise fragmendid. Akna kavandatud osaline avamine peatati, et viia läbi põhjalikumad siseviimistlusuuringud.

32 Pikihoone idavõlviku põhjasein enne 2012. a sondaaže.

2012. aasta uuringute käigus sondeeriti seda piirkonda põhjalikumalt. Tuvastati osa ulatuslikumast kompositsioonist romaani akna kinnimüürimise järgsel esimesel krohvikihil (nn gooti krohv – hallikas, jämedateraline), mis oli valdavalt säilinud märga krohvi vajutatud sirkli sissepressimisjälgede ja abijoontena. Tegemist on tõenäoliselt suurema kujundi alumise servaga. Kujundit piirab lai kaarjas riba, mis võib viidata kogu kompositsiooni ümbritsevale sõõrile. Kuna riba on säilinud vaid väikese katkena, siis on praeguses uurimisseisus keeruline määratleda kujundi läbimõõtu. Siiski võib oletada, et kujund on olnud väiksem kui kooriruumi põhjaseina maalitud roosaken. Oletamisi võiks ka idavõlviku kujundit pidada maalitud roosaknaks.

33 Pikihoone idavõlviku põhjaseina kompositsiooni võimalik ulatus.

34 Kompositsiooni piirava riba katke punase värvi fragmentidega.

Ribast sissepoole jääb osa kuue siiruga pärjatud ringist ja katked järgmisest, tõenäoliselt samasugusest kujundist. Ringi raadius on u 40–42 cm, siirude raadius on u 10,5 cm ja nende keskpunktide vahe u 30,5 cm. Kahe ringi ühel teljel asuvate välimiste siirude keskpunktide vahe on 37 cm. Siirudega ringide vahel on jälgi sfäärilistest kolmnurkadest. Põhisondaažialast vasakul on üksikuid sirkliga tõmmatud jooni, mis võivad viidata veel ühele siirudega ringile. Puki ebapiisava kõrguse tõttu ei olnud võimalik kujundi jätkuvust seina ülaosas võimalik kontrollida. Sondaaž on lõplikult vormistamata, sest pole otsustatud seinte krohvi- ja värvikihtide konserveerimiskontseptsioon.

35 Siirudega ringi sirklijoonis ja ettetõmmatud teljejooned krohvil.

36 Siir halli värvi fragmentidega ja paremal jälg sfäärilisest kolmnurgast.

37 Võimaliku siiru jäljed sondaži ülaservas.

38 Põhisondaži alast vasakule jääv ala kaarjoontega ja ülemine sondaž halvasti säilinud gooti krohviga.

39 Detail eelmisest kaarjootega sondaaži ülaosas.

40 Kompositsiooni osaline rekonstruktsioon.

Oletus, et tegemist pole vaid markeeritud kompositsiooniga, vaid ka polükroomse viimistluse saanuga, tugineb üksikutele punastele ja hallidele värvifragmentidele, mis sellest piirkonnast tuvastati. Siiski jääb see vaid hüpoteesiks, kuna leiumaterjal pole praeguses uurimisseisus piisav kinnitamaks lõppviimistluse olemasolu ja iseloomu.

41 Punase värvi fragmendid.

42 Gooti krohvi värviviimistlus väljaspool maalingutega alasad. Pikihoone idavõlviku põhjaseina keskosa kompositsioonist allpool.

Kompositsiooni katab 16. sajandi põlengu järgne paks valkjas krohvikihit. Tõenäoliselt on selle piirkonna viimistluskrohv olnud 16. sajandiks suhteliselt halvas seisukorras, kuna kohati ulatub hilisem krohv otse kivini. Seda krohvi katavad arvukad valged lubjakihid.

HILISEM MAALING IDAVÕLVIKU PÕHJASEINAL

1994. aastal oli põgusalt sondeeritud idavõlviku põhjaseina u kahe meetri kõrgusel, kus avati punasega maalitud väikese samba baasi meenutav maalingukatke. Varasemates aruannetes see leid ei kajastu. 2012. a laiendati sondaaži lääne poole, kust leiti mustaga maalitud säbruline motiiv, mis võiks kujutada kroogitud draperii alumist serva.

Seda maalingut ei õnnestunud stratigraafiliselt siduda teiste maalingukatketega pikihoones või kooriruumis. Siiski võib pidada fragmenti uusaegseks, sest kasutatud on väga erksat, kaadmiumilaadset punast pigmenti.

43 Uusaegne maaling pikihoone idavõlviku põhjaseinal.

44 Detail eelmisest. Arvatav draperii serv.

OTTO VON UEXKÜLLI EPITAAF IDAVÖLVIKU LÕUNASEINAL

Dateeritavad maalingujäljed on säilinud idavõlviku lõunaseina monteeritud Otto von Uexkülli raidepitaafi ümber. Epitaafi kohta vt raiddetailide arunadest.

Raidepitaaf on seinale paigaldatud 1666. a. Selleks raiuti seinamüüritisse süvis, mille servad epitaafi süvisesse asetamise järgselt tasandati – krohv ulatub 10–15 cm ulatuses seinamüüritisele ning katab osaliselt vanema (keskaegse, nn gooti) krohvi, mille algset lubivärviviimistlust on näha (beežika tooniga, tugevate pintslijälgedega väga tugev kiht).

Epitaafi ümbritseb maaling – heledamal hallil taustal mustjashallid, väga selge ja sirge servaga akantusmotiivid. Maaling on tõenäoliselt üheaegne epitaafiga, kuna on esimene värviviimistluse kiht epitaafiaegsel krohvil. Maaling ulatub ka epitaafi seinast eenduvatel külgedele, kus jätkab seinapinna ornamentaalset skeemi. Epitaafi pinnal on maaling otse kivil.

45 Epitaafi paigaldamise aegne krohv ja selle viimistlus.

46 Heledama ja tumedama halliga maalitud akantusmotiivid epitaafi ümber.

VÕIDUKAAR

Puhtalt tahatud kiviplakkidest võidukaare praegune värviviimistlus on õhuke lubjakiht, millest kivi läbi kumab. Lubivärv on ulatuslikult pudenenud. 1994. a tuvastas KAR-Grupp võidukaarel markeeritud vuugijooned (üks valge joon kahe musta vahel), kuid 2012. a ilma tellinguta nende olemasolu kontrollida ei õnnestunud. Palja silmaga vuugijooni enam näha ei ole.

47 Võidukaare põhjakülje praegune õhuke lubivärviviimistlus.

KOORIRUUM

Kooriruumi maalingud on säilinud märksa ulatuslikumalt kui kirikuruumi ülejäänud osades. Esiteks on siin krohvide säilivus parem, teiseks on kooriruum olnud ilmselt enam dekoreeritud kui pikihoone ja tornialune võlvik.

48 Kooriruum 2012. a uuringute ajal. Võlvil ja idaseinal on nähtavad eri aegadest pärinevad maalingud.

Kooriruumi maalingutel on kolm selgesti eristatavat viimistluslahendust: algne keskaegne ja kaks erinevat uusaegset kihti. Selguse mõttes on neid käsitletud eraldi.

I VIIMISTLUS: NN GOOTI KIHII MAALINGUD

Need maalingud asuvad esimesel krohvikihil, milleks seintel on nn gooti krohv. Völvi krohvi iseloomu ei õnnestunud tuvastada, sest see on kõikjal kaetud värviviimistlusega. Piiravaks asjaoluks oli ka tellingu kõrgus.

Säilinud maalingute järgi võib üsna detailselt rekonstrueerida maalingute algse skeemi. Völvi tipus asub nikerdatud polükroomiakatketega päiskivi, millest lähtuvad kuus roiet: neli arhitektuurset mõigasroiet ja kaks maalitud roiet põhja- ja lõunasiilu keskteljel. Mõigasroided on olnud polükroomsed, krohvimata kivipind on värvitud halliks, vuukide markeerimiseks on maalitud triibud: kahe musta joone vahele valge triip. Maalitud roided on lahendatud sarnaselt – halle „roidekive“ ümbritseb must joon ja „kividevahelised“ „vuugid“ on värvitud valgeks. Ruumilisuse efekti saavutamiseks on „vuugid“ kumerad. Valgeks on värvitud ka vólvisiilude pind. Nii päris- kui maalitud roideid palistavad mõlemal küljel punased 8-tipuga tähed, mille diameeter on 18–20 cm ja kahe tähe keskpunkide vahe u 31–32 cm. Täheread asuvad ka vólvisiilude kilpkaarepoolses servas. Täheread kohtuvad vólvikannas. Suurem punane kaheksatipuline täht on idasiilu keskosas.

49 Kooriruumi võlv.

50 Tähekeste read koorivõlvi kirdekannas kilpkaare ja roide vahel.

51 Detail eelmisest.

Kooriruumi kilpkaared on kaheosalised, need koosnevad kandilisest astmest ning selle kohal ümarmõikast. Mõlemad osad on krohvitud ja maalitud. Mõigastel on punased maalitud

kvaadrid mustas raamistuses ja valge „vuugiga“, kandilisel astmel hallid „kvaadrid“ mustas raamistuses ja valge „vuugiga“. Seejuures on „kvaadrite“ samm erinev.

52 Kooriruumi loodenurk. Näha on kilpkarte kujundus.

53 Detail eelmisest. Erineva sammuga maalitud kvaadrid.

54 Kilpkare prooviala, mida töödeldi 2012. a Paraloid B-72-ga.

Põhjalikumalt komponeeritud maaling on tuvastatud vaid koori põhjaseinal, kus kilpkare alt algab mastaapne geomeetiline kompositsioon. Juba 1994. a olid KAR-Grupi restauraatorid

võrksondaažide põhjal oletanud, et akendeta seinale on maalitud roosaken, kuid sondaaži piiratud ulatuse tõttu ei olnud võimalik selgitada kujundi ülesehitust.

55 Kooriruumi põhjasein 1994. a võrksondaažiga enne 2012. a sondaaže.

Põhjuse maalitud akna otsimiseks andsid teadaolevad maalingud teistest Saaremaa kirikutest: roosaknad Muhu kiriku lääneseinal ja Kaarma kiriku kooriruumi põhjaseinal ning teravkaarne petikaken Karja kiriku kooriruumi põhjaseinal.

2012. a suvel tehtud sondaažidega õnnestus välja tuua väike, kuid hästiloetav osa suurest, u neljameetrise läbimõõduga ja erakordse kujundusega roosaknast, mis on enda alla võtnud ulatusliku osa seinast. Maaling on kavandatud kiriku gooti perioodi alguses, sest alusjoonistus on tehtud märjale krohvile. Intrigeeriv on asjaolu, et peale osa akna komponeerimist on otsustatud kujundit umbes 5 cm võrra allapoole nihutada, milleks selgesti mõistetav põhjus puudub.

56 Kooriruumi põhjaseina kompositsiooni sondaaži keskosa väljapuhastamise käigus. Näha on esialgset alusjoonist ca 5 cm allpool teostatud maalingu alusjoonisest.

Leitu põhjal on kavandatud roosakna rekonstruktsioonjoonis. Aluseks on võetud maalingu arvatav diameeter ning ülaosas avanev maaling. Kuna maalingu osade paiknemist on juba valmistamise ajal muudetud, on rekonstrueerimisel arvestatud keskmiste mõõtmetega.

Radiaalse kujundusega roosakna servaalade lahendus on üsna hästi aimatav. Ümmargune aken on jagatud kaheksaks tsentris koonduvaks teravkaarseks osaks. Iga osa koosneb omakorda kahest kolmikkaarsest sektorist ja neile toetuvast neliksiirust. Teravkaarte vahele on paigutatud ümmarguses raamistikus viiksiirud. Kogu kujund on maalitud punase ookri erinevate varjunditega, va nelik- ja viiksiirude vahele jääval alal olevad sfäärilised kolmnurgad, mis on algselt olnud sinakad või mustad.

Erinevalt maalingu servaaladest on keskosa rekonstruktsioon kõigest lihtsustatud stiliseering. Arvestades akna servaalade tihedust ning roosakende üldist kujundust, võiks eeldada ka nt tsentrisse paigutatud siirumotiivi või isegi keerulisemat konstruktsiooni. Võimalik, et edasiste uuringute käigus õnnestub seda täpsustada.

57 Kooriruumi põhjasein laiendatud sondaažiga. Roosakna ülaosa on hästi loetav.

58 Roosakna ülaosa detail.

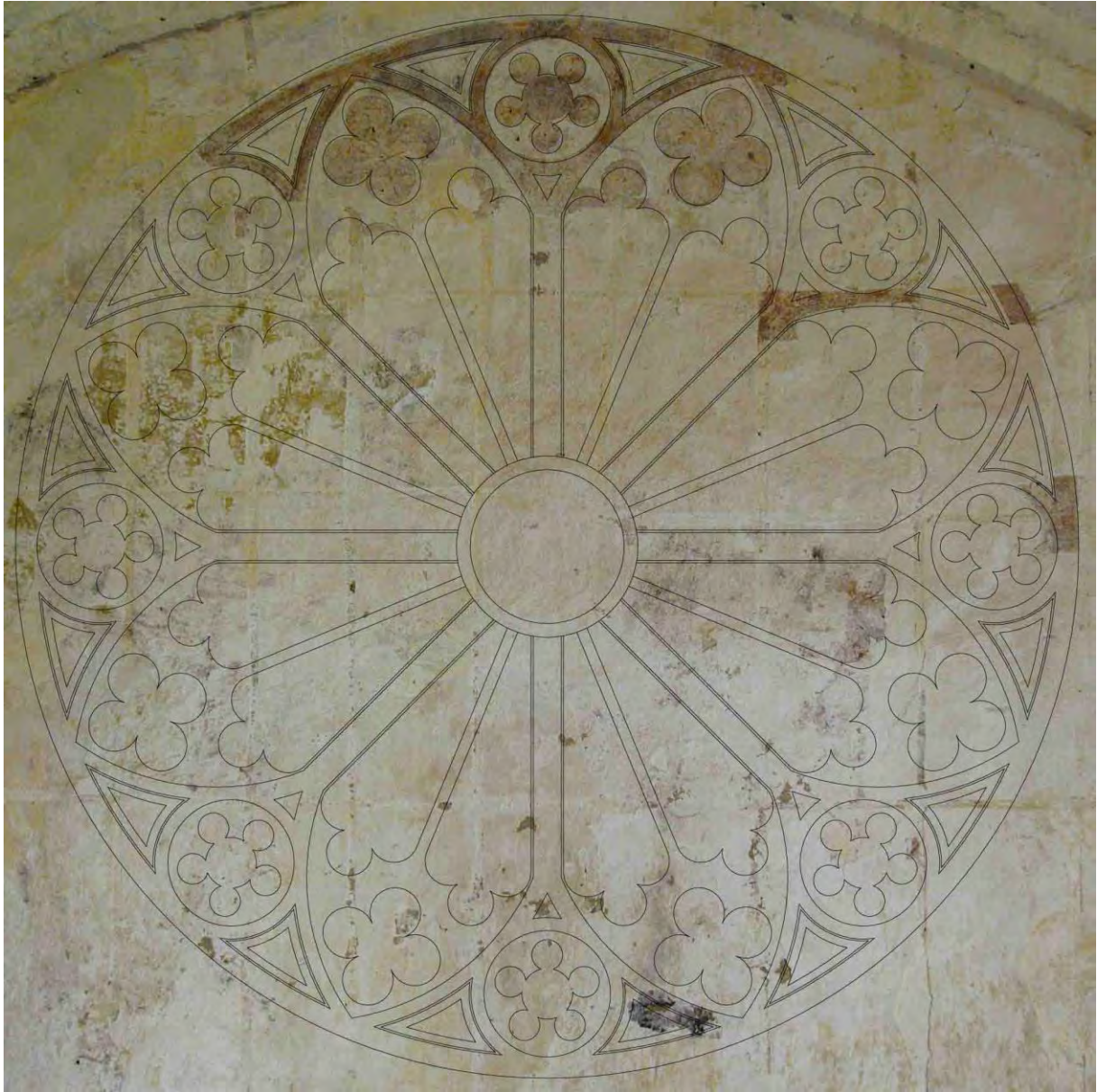
59 Detail roosaknast parempoolse neliksiiruga, mille algset asukohta on muudetud.

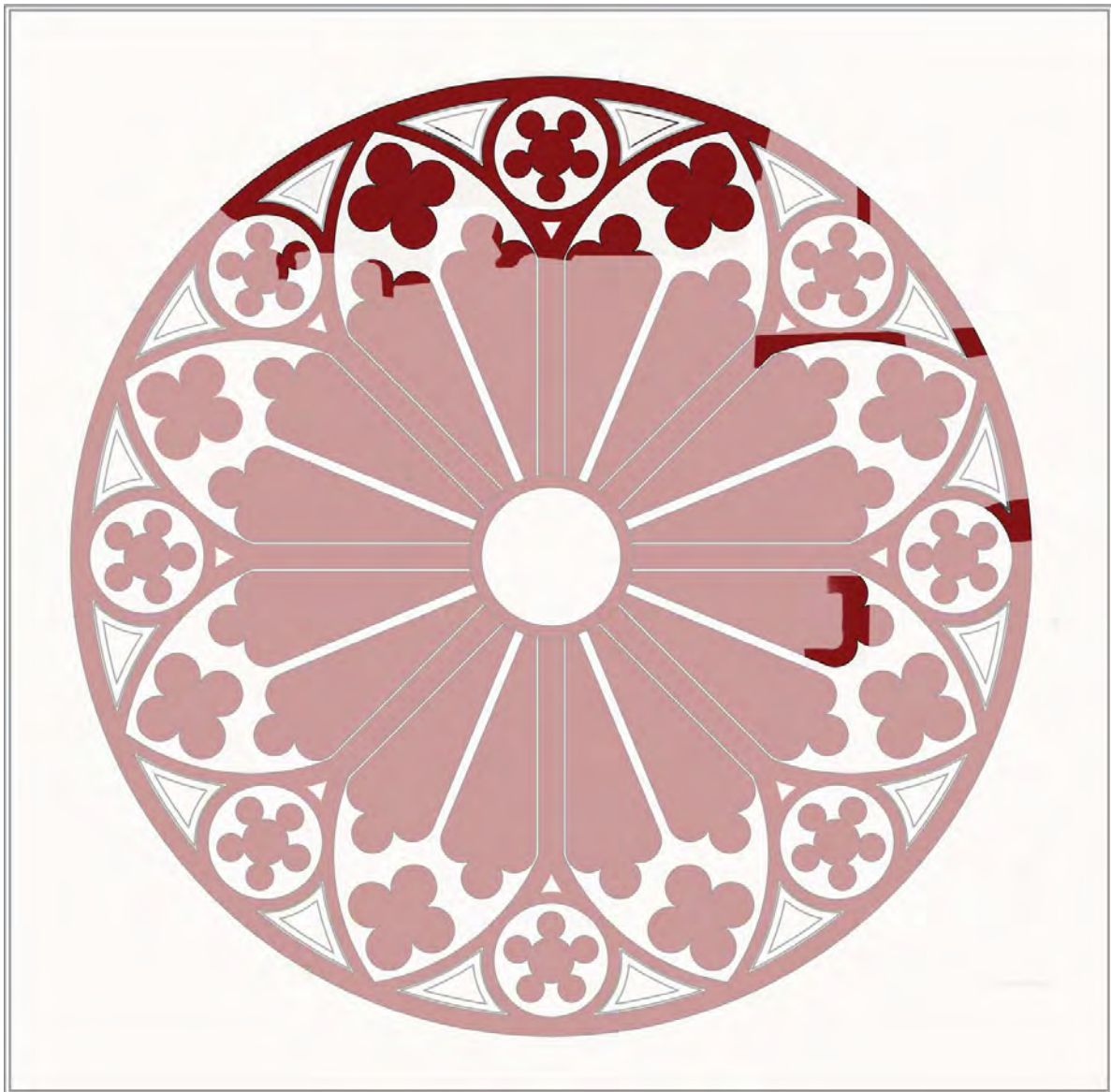
60 Detail roosaknast vasakpoolse neliksiiruga, mille asukohta on samuti nihutatud. Näha on ka pintslijälgi.

61 Kooriruumi põhjaseina avatud maalingufragmendid ja roosakna rekonstruktsioonjoonis. Foto Peeter Säre, joonis Pille Vilgota.

62 Roosakna rekonstruktsioon. Tumedama punasega on tähistatud väljapuhastatud maaling. Joonis Pille Vilgota.

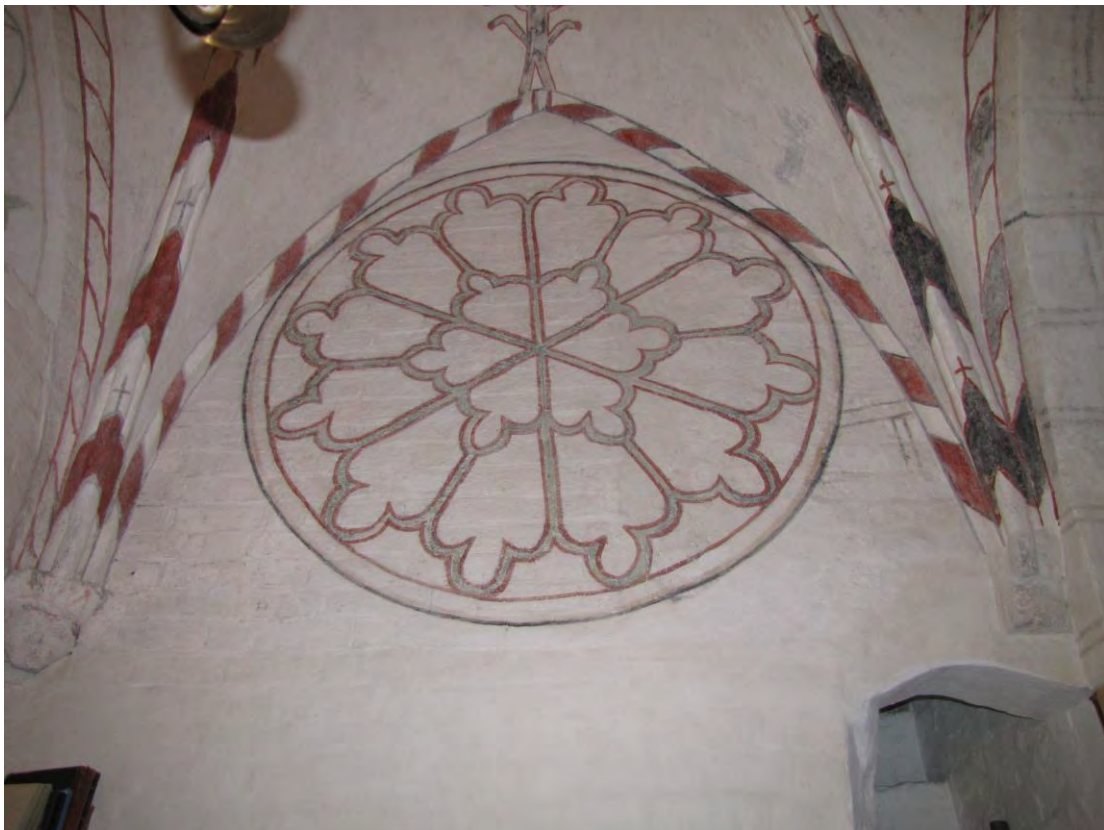
Pöide kiriku roosakna kompositsioon erineb oluliselt Muhu ja Kaarma kiriku omadest. Maalitud roosaknad oli gooti kirikute sisekujunduses ilmselt üpris levinud element olukorras, kus ehisraamistikuga roosaknaid teostada ei olnud võimalik. Põhjused võisid olla erinevad: kirikuhoonete iseloom, ehitusisanda soovid ja võimalused, kiviraidurite ja ehitusmeistrite võimed või kasutada olev materjal. Pöide puhul on märkimisväärne, et ehisraamistikuga aknad on väga tugevate profiilidega ehk üledimensioneeritud.

Kuivõrd arhitektuursed maalingud keskaegseis kirikuis on võrreldes figuratiivsetega oluliselt vähem tähelepanu pälvinud, siis on võrdlusmaterjali leidmine Pöide roosaknale keeruline. Põgusa otsingu tulemusena võib välja tuua mõned näited. Taanis, Køge St Nikolai kiriku tornis on kaks maalitud roosakent, dateeritud 14. saj algusesse. Mõlemad on oluliselt lihtsamad kui Pöide oma.

63 Køge St Nikolai kiriku torni esimene maalitud roosaken. Foto <http://natmus.dk/salg-og-ydelser/museumsfaglige-ydelser/kirker-og-kirkegaarde/kalkmalerier-i-danske-kirker/>.

64 Køge St Nikolai kiriku torni teine maalitud roosaken. Foto <http://natmus.dk/salg-og-ydelser/museumsfaglige-ydelser/kirker-og-kirkegaarde/kalkmalerier-i-danske-kirker/>.

Ulatuslikult rekonstrueeritud maalitud roosaken asub ka Saksamaal, Dortmund-Brecherni kiriku seinal. Selle kujundus on mõnevõrra lähedasem Pöidele, kuid teostus lihtsam. See maaling on dateeritud 13. sajandi lõppu.

65 Dortmund-Brechteni kiriku lääneseina roosaken. Foto <http://1.bp.blogspot.com/-3nErEJbNSFk/TgiZOftlpFI/AAAAAAAAAV0/ngwwQcq14A/s1600/StJohannesBrechten3.JPG>.

66 Dortmund-Brechteni kiriku maalitud roosaken enne rekonstrueerimist 1961. a. Foto Paolo Mora, Laura Mora, Paul Philippot, *Conservation of Wall Paintings*. London: Butterworths, 1984, ill 153.

Kõige lähedasem senileitud näiteist on Šveitsis, Luzerni frantsiskaanide kirikus võidukaare kohal paiknev, samuti 13. sajandi lõppu dateeritud maalitud roosaken. Kuigi akna ülesehitus on sarnane, on akna proportsioonid mõneti erinevad ning eeldada otsekontakte Luzerni ja Pöide vahel ei ole põhjust.

67 Luzerni frantsiskaanide kiriku maalitud roosaken. Foto Günther Binding, Masswerk. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989, lk 88, ill 234.

Pöide maalingu kaugemaks lähtekohaks on muidugi pärisroosaknad prantsuse katedraaligootikas. Igal juhul on teema edasist uurimist väärt, kuid see ei mahu siinse aruande raamidesse.

Kooriruumi idaseinal ei tuvastatud keskaegset maalingut ei 1994. a KAR-Grupi ega 2012. a uuringute käigus, küll aga on fragmentidena säilinud keskaegne hallikasbeež viimistlev lubjakiht, millel on näha väikesed punase ookri värvipritsmed (tekkinud ilmselt kilpkaare mõigaste maalimise käigus). Kihi iseloom vastab põhjaseina ja võlvi keskaegsele viimistlusele.

Lõunaseinal keskaegseid viimsitluskihte 1994. a ei tuvastatud. Kuna lõunaseinal on valdav 1995. a järgne krohv, siis sellel seinal 2012. a sondaže ei tehtud.

II VIIMISTLUS: „MARMOREERING“

Kooriruumi idaseina teine polükroomne viimistluskiht asub keskaegsest kihist 1-2 lubjakihi võrra kõrgemal. Tegemist on sinakashallile taustale kantud juhuslike mustade pintslilöökidega maalinguga, mis ilmselt imiteerib lihtsustatud marmoreeringut. Seda maalingukihti on ulatuslikult säilinud idaseinal, aknast lõunas (ehkki väga halvas seisus) ning põhjaseina alumises tsoonis (u. seina keskosas).

68 Kooriruumi idasein aknast paremal. Punase „draperii“ kõrval on paljandunud „marmoreeringut“.

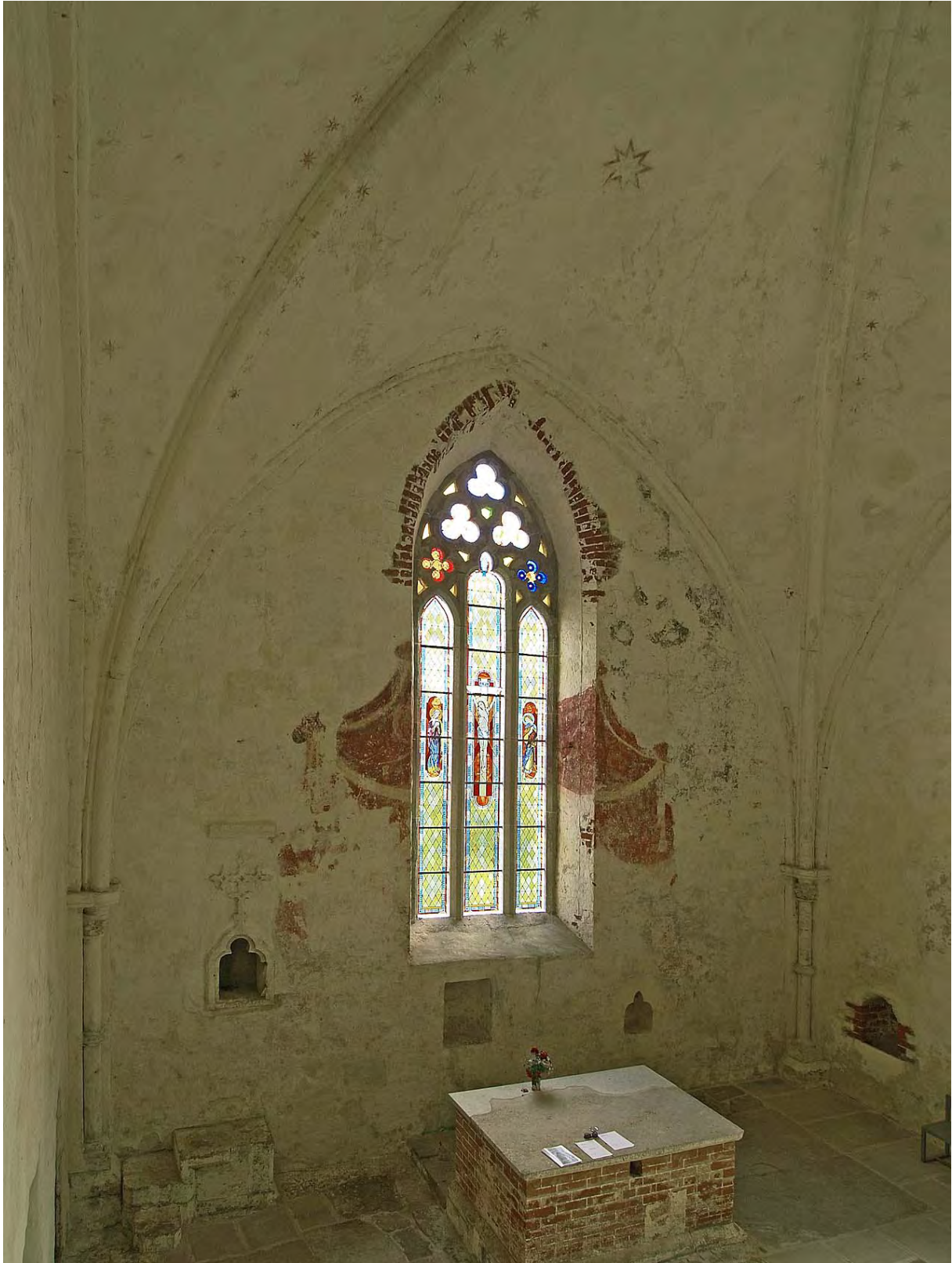
69 „Marmoreering“ kooriruumi idaseinal.

III VIIMISTLUS: „DRAPERII“

„Marmoreeringu“ kihi ja järgmise polükroomse kihi vahel on üks lubjakiht. Kolmandas kihis asub KAR-Grupi väljapuhastatud kollaste dekoorielementidega ookerpunane „draperii“. „Draperii“ tsentriks oli tõenäoliselt 18. sajandi keskpaigast pärinev altarijetaabel. Punast kangast imiteeriv maaling ulatub ka idaakna põskedele.

Originaalmaalikut täiendavad ulatuslikud toneeringud 1995. aastast.

70 „Draperii“ kooriruumi idaseinal ja akna palendeil on vaatamata 1995. a konserveerimistödele avariilises olukorras.

71 Detail draperiist 1995. a krohviparanduste ja toneeringutega.

TORNI TEINE KORRUS

Torni teisel korrusel on krohvi- ja värviviimistlust säilinud vaid laiguti. Krohv on olnud värvitud valgeks. Esimene valge värviviimistlus on halliks tahmanud ning sein on uuesti valgeks värvitud. Kohati (lääneseinal) on tahmase kihi peal veel kaks valget kihti.

72 Torni teise korruse läänesein krohvi- ja värviviimistluse fragmentidega.

Idaseinas oleva portaali ümber on maalitud punased kvaadrid, mille vuuke markeerivad valged jooned.

73 Portaali torni teise korruse idaseinas.

74 Portaali paremal küljel on tellistel punast värvi, vuugid on passtoosselt valgeks värvitud. Edasi on seinapind valgeks värvitud, kuid halliks tahmanud.

75 Detail eelmisest.

76 Maalitud vuugi üleminek krohvile.

KIRIKU VIIMISTLUSLAHENDUSED

ROMAANI KIRIK

Ühtegi jälge esimese kiriku siseviimistlusest ei õnnestunud leida.

GOOTI KIRIK

Suurem osa eelpoolkirjeldatud dekoratiivsetest maalingutest asub nn gooti krohvil, mis on kiriku II etapi, gootiaegse laienduse esimeseks viimistluskrohviks. Vähemalt osaliselt on maaling teostatud märjale krohvile, seega krohvimisaegne. Küll on maalingute paigutust kohati korrigeeritud (kõige ulatuslikumalt koori põhjaseina roosakna juures).

Esimesse viimistluslahendusse kuuluvad nii kooriruumi kui ka pikihoone ja tornialuse võlviku võlvide dekoor, kilpkaarte ja –seinte kvaadermaaling ja kooriruumi põhjaseina roosaken. Tõenäoliselt olid ka akende ümber maalitud kvaadrid. Juhul, kui pikihoone idavõlviku põhjaseinal olev kujutis lõpuni välja töötati, siis oli seegi nähtaval.

Üllatuslikult puudusid maalingud koori idaseinal; koori lõunaseina kohta andmed puuduvad, sest sealne krohv ei ole säilinud.

See viimistluskeem jäi läbi aegade kiriku uhkeimaks.

HILISEMAD VIIMISTLUSED

Kooriruumi II viimistluskihi, „marmoreeringu“, täpset ulatust ei õnnestunud kindlaks teha. Pikihoones seda värviviimistlust ei leidunud. Täpsemalt pole seda võimalik dateerida.

Tõenäoliselt on järgnevalt kogu keskaegne gooti viimistluslahendus valgeks värvitud. Ka selle toimumise täpne aeg on teadmata.

Peale seda ei tundu kirikul enam ühtset dekoratiivset viimistlust olevat olnud. Eraldi on maalitud kooriruumi idaseina draperii, pikihoone idavõlviku lõunaseinal epitaafi ümbrus (1666) ja põhjaseinalt leitud maalingukatke.

Nii krohviviimistluse kui veelgi enam värviviimistluse äärmiselt katkendlik säilivus pikihoones ei luba kindlmaid järeldusi värvilahenduste kohta teha.

Selge on vaid see, et esimeste fotode ajaks oli kirik üleni valge, võib-olla vaid tumedama paneeliga seinaservas. Vetikkahjustused seintel on näha hiljemalt 1920. aastate fotodel.

MAALINGUTE SÄILIVUS JA TEHNILINE SEISUKORD

Nii **pikihoone** kui **tornivõlviku** siseviimistluse seisukord on äärmiselt halb: suurem osa viimistluskrohvist on tänaseks hävinenud, veel seintel püsivad piirkonnad aga ulatuslikult irdunud koos nendel asuvate üksikute maalingufragmentidega.

Tornivõlvikus on viimistluskrohvi ja sellel asuvaid maalinguid säilinud suuremas mahus (peamiselt kilpseinte dekoor), kuid ka siin väga kehvast seisust. Avariiline on tornivõlviku suurejooneline päismaaling, mis on müüritisest suures ulatuses lahti. Kui püüda seda säilitada, on vaja avariilised kinnitustööd teostada võimalikult kiiresti. Täpse meetodilise lahenduse saab töötada välja küll alles vastava kõrgusega tellingute paigaldamisel (antud uuringute puhul oli ligipääs maalingule raskendatud), kuid tõenäoliselt eeldab maalingufragmentide praegune seisund selle katmist profülaktilise kleebisega ja altpoolt toetamist. Nii suure krohvituuki kinnitamiseks ei piisa üksnes lokaalsetest mehhaanilistest kinnititest, tõenäoliselt peab seda kombineerima sobivate injekeerimissegudega.

Kooris on säilinud 3 maalingukihti: keskaegne (nn gooti kihistus), sellest 1–2 lubjakihi võrra kõrgemal nn hallikassinine „marmoreeringu” kiht ning sellel omakorda KAR-Grupi välja puhastatud ja restaureeritud „draperii” kiht.

Kui gooti kihistuse maalinguid leidub terve võlvi ulatuses ning ruumi põhjaseinal, siis „marmoreeringu” kihistus on tuvastatud vaid põhja- ja idaseinal ning „draperii” kihistus üksnes idaseinal.

Gooti kihistuse maalinguid on säilinud märksa ulatuslikumalt, kui neid tänaseks on välja puhastatud. Reeglina on maalingud küllalt heas seisukorras, kuna on teostatud fresko (või poolfresko) tehnikas ja moodustavad koos neid kandva lubjakihi kompaktsed ja väga tugeva kaltsiumkarbonaadi kihi. 2012. a suvel ja sügisel aset leidnud tööde käigus laiendati KAR-Grupi avatud roosakna võrksondaaži, mille käigus hinnati ka säilinud maalingu seisundit: roosakna ülemises, välja puhastatud tsoonis oli tegemist küll väikeste kadudega, kuid siiski väga hästi säilinud kihistusega. Selle avamine lubjakihtide alt toimus mehhaaniliselt ja praktiliselt ilma säilinud maalingut kahjustamata tänu väga tugevale kihile, millel ei olnud ei nakkuvuse ega sidususe probleeme. Avatud sondaažist allapool on roosakna maaling säilinud vaid üksikute laialipillatud fragmentidena.

Võlvidel ja kaartel-roietel asuvad maalingud (kvaader ning võlvisiile palistavad tähed) moodustavad sarnase, väga tugeval kaltsiumkarbonaadi kihi. Need on osaliselt küll välja puhastatud, kuid siiski suures mahus veel lubjakihtide alt avatavad.

2012. aasta uuringute käigus oli võimalik sondeerida vaid piiratud ulatuses (limiidiks tellingu kõrgus), ligipääs oli võlvikandadest umbes 1,5 meetri kõrgusele. Mõigaste-roiete ja kilpkarte varem välja puhastatud või juhuslikult avanenud kvaadermaaling on kaetud õhukese ja äärmiselt tugeva valkja kihiga (selle põhjus võib olla kasutatud konservant, näiteks lubjavesi), mille eemaldamine on väga keeruline ja lõhkuv. Siiski saab piimja kihi

muuta sünteetiliste konservantidega (nt Paraloid B-72) transparentseks ja maalingu paremini eksponeerida.

„Marmoreeringu” kihistus, mis on juhuslikult paljandunud peamiselt idaseinal, aga ka väikeste fragmentidena põhjaseinal (peamiselt KAR-Grupi teostatud võrksondaažil), on väga kehvast seisukorras. Kiht on selle all olevatest lubjakihtidest täiesti irdunud, mistõttu selle mehaaniline avamine on pea võimatu. Samuti on pigment kaotanud sideaine ja pulbristunud. Kuna selle säilivus on juhuslik ja fragmentaarne ning ei moodusta loetavat kujutist, ei ole kihi suuremas mahus avamine mõistlik.

77 Aluspinnast irdunud ja kohati pulbristunud „marmoreering“ on väga halvast seisukorras.

„Draperii” kihistus, mida on tuvastatud üksnes idaseinal ning mille avas ja restaureeris 1995. a KAR-Grupp, on tänaseks üsna kehvast seisukorras. Hoolimata toonasest kinnitamisest (immutati lubjaveega, kuhu viimasesse kinnituslahusesse lisati 1% Mowilithi) on pigment taas pulbristunud ja vajab veelkordset kinnitamist. Kohati on ka krohvikihit taas seinamüüritisest lahti ja maalingut koputades kõmiseb tühjalt. Samuti on lubjakihid teineteisest irdunud, varisemisohtlikud ja kohati pudenenud. Nii eelmise restaureerimise täitekrohvi kui maalingukihi toneeringud on kohati dekoloreerunud ja teostatud küllalt rohmakalt, mistõttu maalingu üldmulje on tuim ning elutu.

78 „Draperii” 1995. a konserveeritud, kahjustustega pind. Punase all paistab „marmoreeringu” isepaljandunud must kiht.

79 1995. a krohviparandused ja toneeringud ning uued kahjustused külvalguses.

80 Sama otseses valguses.

POLÜKROOMIA KONSERVEERIMISKONTSEPTSIOON

KOOR

Pidades silmas Pöide kiriku siseviimistluse säilivust ja säilitamisvõimalust tervikuna, võiks üldine kontseptsioon vastandada pikihoone ja koori: kui pikihoones oleks eksponeeritava ideeliseks tsentriks kiriku võimas ruum, siis kooriruumi rõhuasetus võiks olla keskaegsel siseviimistlusel. See tähendaks keskaegse polükroomia maksimaalset avamist ning selle restaureerimise-eksponeerimisega säilinud fragmentide võimalikult selge loetavuse silmaspidamist. Lisaks gooti maalingute maksimaalsele avamisele eeldab see taustamüra eemaldamist (praegu taustalubja kirjusus, idaseina aknaava ümbritsev paljandunud punane tellis, „marmoreeringu” kihi juhuslikud laigud, rohevetikas jms.). Fragmentaarselt säilinud maalingudetailide selgust peaks „järele aitama” rekonstrueeriva neutraalretušši abil, mis tõstab märgatavalt kujutise loetavust (sellise printsipi abil retušeeriti 2012. aastal avatud roosakna detail).

Arvestades „marmoreeringu” kihistuse kehva säilivust ja kujutise ebaselgust, võiks selle kihistuse paljandunud laigud taassulgeda.

Keerulisem küsimus on „draperii” maaling, mis oma tänases seisundis on kooriruumi selge dominant, ehkki esteetiliselt suhteliselt küsitava väärtusega. Lisaks on selle kihistuse maalingu praegune eksponeerimine segadusttekitav, vaataja ei taju seda eraldiseisva kihina.

Juba keskaegse kihi ulatuslikum avamine viib raskuskeskme koori algsetele maalingutele. Kui säilitada „draperii” koos keskaegse kihistusega, tuleks see kindlasti taasrestaureerida, esteetiliselt vähemdomineerival moel (eemaldada ulatuslikud retuššid ning asendada need vähemdominantsete neutraalretuššidega). Lisaks oleks võimalik leida esteetiliselt lõpp-presentatsioonis lahendus, mis selgelt defineerib „draperii”-kihistuse kui sekundaarse võrreldes keskaegse kihiga (näiteks kergelt eristuva lubjatausta tooni või tasapinnana).

Kaugema tuleviku plaane silmas pidades võiks kooriruumis leida ka võimaluse eksponeerida digitaalselt rekonstrueeritud keskaegne oletuslik tervik, mis külastajale selgitaks ja visualiseeriks kunagi olnu.

81 Hilka Hiiop neutraalretuššimas koori põhjaseina sondaazi.